

УДК 811.11-112'373.614'367.627

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2018.1\(40\).137056](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2018.1(40).137056)

Ярмолевич Г.Ю.

викладач,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

МІСЦЕ ЧИСЛІВНИКІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Статтю присвячено вивченню матеріалів теоретичних та практичних досліджень за темою “Розвиток числівників в германських мовах”. Автор представляє позиції закордонних та вітчизняних науковців, умовно розподіливши їх за темами: походження концепту числа, етимологія числівників, реконструкція найдавніших форм числівника, їх варіативність та функціонування у тексті.

Ключові слова: *індоевропейські числівники, германські числівники, розвиток числівників, виникнення числівників, реконструкція числівників.*

Ярмолевич Г.Ю. Место числительных в исследовании германских языков. *Статья посвящена изучению материалов теоретических и практических исследований по теме “Развитие числительных в германских языках”. Автор представляет различные точки зрения, условно поделив их по темам: происхождение концепта числа, этимология числительных, реконструкция древнейших форм числительного, их вариативность и функционирование в тексте.*

Ключевые слова: *индоевропейские числительные, германские числительные, развитие числительных, происхождение числительных, реконструкция числительных.*

Iarmolovych G.Iu. The numerals in Germanic linguistic research. *Numerals are an essential part of language since they determine the relation of a single person to his surrounding. The functioning of numerals and the sophistication of their system define the complexity of the language and its speakers' thinking. The aim of this article is to collect and review theoretical writings and results of various researches in this field in order to construct a basis for a further specific research. The works under review cover the following topics and are subdivided accordingly: the origin of the numeral as a concept, the etymology of the Germanic numerals, the reconstruction of the original forms of numerals, their variety and their function in texts. The article introduces different views and argues them with the results of later and more probable studies. As a conclusion the author outlines some of the principal notions regarding Germanic numerals.*

Key words: *Indo-European numerals, Germanic numerals, development of numerals, origin of numerals, reconstruction of numerals.*

Вивчення числівників викликає особливий інтерес наукового світу через їх особливий зв'язок з двома базовими видами розумової діяльності людини: говорінням та спроможністю до математичного мислення. Потребу в вивченні викликають багатогранність відносин між двома вищенаведеними діями та види їх взаємозв'язку. Чи є мова та спроможність до математичного мислення автономними, незалежними одна від іншої системами, як вважає, наприклад, Ноам Хомський, чи вони є взаємопов'язаними та містять схожі риси? Це і схожі питання постають перед вченими та провокують виникнення емпіричних гіпотез, які потребують подальшого експериментального вивчення.

Метою даної статті є багатосторонній аналіз наукових праць, які розглядають германські числівники. Числівник – це досить складна частина

мови і вона може бути розглянута з різних точок зору. Ми сконцентрували свою увагу насамперед на дослідженнях вчених лінгвістів, але специфіка цієї тематики змусила нас звернутися також до деяких робіт на тлі етнолінгвістики, психолінгвістики, археології та палеографії. Результати цих досліджень необхідні для повного розуміння процесів виникнення та розвитку числівника в германських мовах. **Актуальність** цієї статті полягає в неоднозначності результатів досліджень, які використовують числівник як об'єкт або як матеріал дослідження. У нашій статті містяться результати вивчення наукової літератури за темою "германські числівники", виявлення можливих розбіжностей у точках зору щодо походження, реалізації, форм та розвитку числівників, формування теми для подальшого експериментального дослідження. Статтю умовно розподілено за роллю числівника в роботах, що аналізуються: роботи вчених-індоєвропеїстів – Гамкрелідзе Т.В., Іванов В.В., Мажюліс В.П., Хоппер П., Бругман К.; роботи реконструкції числівників у прагерманській мові – Колотилова Н.С., Семерень О., Блажек В., Войлз Дж., Люр Р., Шмідт Г., Хамп Е.; спроби простежити етимологію германських числівників – Гамкрелідзе Т.В., Іванов В.В., Левицький В.В., Таранець В.Г., Фролов Б.А., Алексєєв В.П..

Спочатку нами були розглянуті роботи, в яких числівники використовуються як матеріал для історично-порівняльного аналізу давніх мов. Такими виступають, наприклад, роботи засновників найвідоміших гіпотез з походження індоєвропейської прамови.

Гамкрелідзе Т.В. та Іванов В.В., засновники вірменської гіпотези та глотальної теорії, вказують на те, що числівники є особливо стійкими елементами мови, що робить їх надзвичайно вдалимими об'єктами дослідження витоків індоєвропейської прамови. Саме за допомогою числівників ці два індоєвропеїста наводять незаперечні лінгвістичні докази на користь своєї гіпотези, які базуються суворо на використанні методів порівняльного мовознавства та підкорюються основоположним вченням щодо запозичень [2]. Послідовник цієї теорії, вчений балтист Мажюліс В.П. присвятив свою наукову кар'єру вивченню числівників. Спочатку в своїй дисертації на здобуття кандидатського ступеня він вивчав числівники в литовській мові, в подальшому він використав результати свого дослідження під час написання докторської дисертації на тему зв'язку балтійських мов з іншими індоєвропейськими мовами. В своїй дисертації він спирався на глотальну теорію, за допомогою якої цей вчений доводив спорідненість литовської мови з іншими індоєвропейськими мовами [5, 54]. У 1981 американський вчений лінгвіст Хоппер П. запропонував розділити всі індоєвропейські мови на дві групи відповідно до того, чи є вимова першого приголосного в числівнику "десять" дзвінкою чи глухою. Розподіл на групи за фонетичними ознаками числівника не є першим в історії дослідження та реконструкції індоєвропейської прамови [15, 87]. Поруч з Хопперівськими групами, які отримали назву Децем та Тайхун, існує більш давній розподіл розроблений ранніми індоєвропеїстами – Центум та Сатем. Вперше спробу класифікації найдавніших індоєвропейських мов було опубліковано Шлейхером наприкінці 19 сторіччя, потім над її вдосконаленням працював Бругман К., але терміни

Центум та Сатем сформулював Петер фон Брадке, який поклав в основу своєї класифікації числівник “сто”, початкова фонема якого визначала, до якої групи відноситься мова [20, 493]. Обидві класифікації знаходять як підтримку, так і критику з боку сучасних індоєвропейців, але головне питання, що мали б прояснити ці класифікації, яка з груп відображає вихідний стан, а яка є послідовником, не знаходить відповіді.

Неоднозначними є також реконструкції числівника в прагерманській мові та індоєвропейській прамові. Вивченню цієї теми та розробці форм числівника присвячено роботи наступних вчених: Семереньї О., Блажека В., Вуайе Дж., Люр Р., Шмідта Г., та інших. Однією з останніх реконструкцій є така, що розроблена Вуайе, в якій він спираючись на існуючі в писемних пам'ятках дані про словоформи числівника в найдавніших германських мовах та на відомі мовні зміни того часу пропонує свою низку словоформ числівника [20]. Його реконструкція відрізняється від реконструкцій попередників у як мінімум чотирьох ключових аспектах.

По-перше, Вуайе припускає, що існування парадигмального тиску в числових рядах мало вплинути на початкові приголосні в числівниках *чотири* та *п'ять*; отже, початковий приголосний числівника *чотири* передається наступному числівнику - *п'ять* [20, 489].

По-друге, спираючись на існуючі в германських мовах форми числівників *сім* та *дев'ять* він не вважає можливим визнати реконструкції, запропоновані вченими Люр та Шмідт, вірними [16; 19]. Його аргументами проти цих сумнівних варіантів є безперечний вплив зазначеного вище парадигмального тиску та розбіжності з реконструкціями схожих слів, які, вірогідно, зазнали тих самих змін, що й розглянуті числівники. Треба зазначити, що спроби дослідження аномалії розвитку числівника *сім* вже було зроблено Семереньї та Хампом [18; 14], але обидва приходять до висновку, що алогічність деяких звуків можна пояснити походженням кількісного числівника від порядкового. В той же час однією з непохитних аксіом реконструкції Вуайе є неможливість такого походження в германських мовах. Дискусії в науковій літературі щодо реконструйованих форм числівника *дев'ять* наразі не ведеться.

Третьою відмінністю від традиційних реконструкцій є реконструкція числівника *десять*. В цій формі Вуайе спирається на запропонований Семереньї варіант, вдосконалюючи його заміною приголосного *t* на *n* в ауслауті числівника *десять*. Необхідність цієї заміни зумовлена правилом про індоєвропейську назальну асиміляцію [18, 101; 20, 490].

Четверта відмінність стосується числівників *сімдесять* та *дев'яносто*. В їх реконструкції відіграють однаково важливу роль граматична функція та семантичне навантаження числівників *десять* та *сто*. В своїй роботі “Найдавніші форми прагерманських числівників” Вуайе реконструює ці форми виходячи з генетиву множини числівника *десять*, пропонує дві можливі послідовності - “десятичність від семи” та “сім десятичностей”, перша більш характерна для англо-фризької групи західно-германських мов [20; 21, 124]. Свою реконструкцію він протиставляє реконструкції Семереньї, який в свою чергу заперечував припущення утворення десятків від генети-

ву двох числівників Бругмана [11]. Вуайе спрощує усі аргументи Семереньї та пояснює виникнення поєднуючої голосної між двома основами та послаблення кінцевої голосної, наводячи приклади зі схожими фонетичними змінами [20, 421]. Треба зазначити, що жоден з вищенаведених вчених не заперечує утворення числівника *сто* через генетивну конструкцію “десять десятків”. Всі вони також вказують на неминучу омофонність числівників *сто* та *десять* під час їх переходу від індоєвропейської до прагерманської мови під впливом Першого пересуви приголосних [11; 20; 18].

Аналіз досліджень, присвячених етимології германських числівників охоплює, як лінгвістичні, такі археологічні, етнопсихологічні, та палеографічні праці. Серед таких є роботи Гамкрелідзе Т.В., Іванова В.В., Левицького В.В., Таранця В.Г., Фролова Б.А., Ренфрю С.. Вони пропонують висновки на рахунок походження самого поняття числа, його зв'язку з мисленням людини, мовною реалізацією та розвитком суспільства.

У більшості мов найкраще етимологізуються числівники *один*, *два* та *три*, які пов'язані зі сприйняттям людиною світу, в центрі якого знаходиться в першу чергу вона сама. Основою мислення первісної людини є дуальні відношення в оточуючому світі [6, 63]. Тут знаходять місце прості одновимірні протиставлення виражені парними об'єктами: ноги, руки, очі, день та ніч, сонце та місяць. З часом двоїна настільки щільно сплітається з мисленням, що ці протиставлення переростають у космогонічне світосприйняття: опозиція душі та тіла, протиставлення потойбічного світу оточуючому земному, відділення чаклунів від звичайних людей. Дуальність вважають витоком поняття числа як етнолінгвісти, так і археологи. Фролов Б.А. у своїй роботі “Числа в графіці палеоліту” вказує на ритмічну організацію чисел первісною людиною, в групі по два, чотири, п'ять, вісім, десять [7]. Він зазначає, що така фіксація вочевидь співвідносилася з оточуючими об'єктами, насамперед з руками. У своєму дослідженні дуального сприйняття світу давніми германцями Таранець В.Г. також приходять до висновку, що більшість давньо-германських мов етимологізує числівники *два*, *один* та їх похідні в єдиному спорідненому корені, який реконструюється у прото-германському корені *рука-руки* [6, 70]. До такого ж висновку приводить дослідження Левицького В.В., Гамкрелідзе Т.В. та Іванова В.В. [4; 2].

Треба зазначити, що рука та пальці фігурують також в етимологізації таких числівників, як *чотири*, *пять*, *вісім* та *десять*. Усі не вказані вище числівники, а саме *три*, *шість*, *сім* та *дев'ять*, ймовірно, утворені за рахунок об'єднання коренів росту, додавання, зменшення, віднімання від або до коренів сусідніх числівників [6, 70-73]. Через існування трьох коренів в індоєвропейських мовах вважається не однозначною та заплутаною етимологія числівника “*чотири*”. Послідовники анатолійської гіпотези виникнення індоєвропейської прамови вважають цілком ймовірною етимологією через долонь без великого пальця, інші вчені зводять його походження до подвоєння двох або поділу восьми [8; 9]. Дзеркальною є етимологізація числівника *вісім* - подвоєння чотирьох [10], або дві руки без великих пальців [6]. Етимологія числівника *сім*, на думку Долгопольського А., загублюється в семітських мовах і вірогідно має значення транспорт, знаряддя праці,

або предмет культу [12]. Незвичність форми числівника *sīm* дискутує також Хамп Е. у своїй статті “Аномалія германського *sīm*” [14]. Існує також декілька припущень щодо етимології числівника *дев'ять*. У більшості германських мов *дев'ять* є поєднальною ланкою між октогональною та десятиною лічбою і позначає новий, найперший, найновіший. *Одинадцять* та *дванадцять* утворюються за допомогою складання кореню *один* або *два* з коренем позначаючим зайвий, додатковий, залишений [6; 20]. Десятки також утворювалися шляхом приєднання двох коренів, але походили від генетивних конструкцій різної послідовності, які було розглянуто вище. Найбільш повно їх розвиток описав Семереньї О. в своїй роботі “Вивчення індоєвропейської системи числівників” [18], дві пізніші статті “До питання утворення десятків в германських мовах” Шмідта Г. [19] та “Десятки 70-120 в германських мовах” Люр Р. [16] небагато додали до вже відомого з висновків Семереньї О., та навіть трохи заплутали пояснення інлауту числівника *тисяча*. Ще Шлейхер а з часом і Бругман стверджували, що найпершою та примітивною формою утворення більших числівників було повторення коренів, як наприклад у слові *тисяча*, залишки цього словотвору просліджуються до готської мови але з часом зникають під тиском мовних змін. Тут треба зазначити відмінності в сприйнятті такого словотвору через одночасне існування децимальної системи в готській, ранній давньовірхньонімецькій та давньосаксонській мовах та дуодецимальної системи існуючої в давньоісландській мові. Підтвердження тому збереглися в готській Біблії, де поряд із кількістю об'єктів вказано базу, за якою необхідно розуміти цю кількість, а отже, *дві сотні* за десятичною базою це *двісті*, в той час як *дві сотні* за дуодецимальною це - *двісті сорок* [20, 491].

Охоплені нами дослідження дозволяють зробити **висновок** щодо місця числівників у сучасній лінгвістиці. По-перше, з точки зору психо-лінгвістів, розвиненість системи числівників, вміння рахувати та виконувати складні математичні операції свідчать про розвиненість мови та мислення її носіїв. По-друге, варіативність форм числівника дозволяє простежити його розвиток та етимологію, а також реконструювати найдавніший прагерманський корінь. По-третє, більшість досліджень вчених-індоєвропеїстів використовують числівники, через їх однозначність та стабільність. По-четверте, найменша увага приділяється особливим групам числівників таким як дистрибутивні та відносні числівники. По-п'яте, вчені до сих пір не відповіли на багато питань щодо виникнення, розвитку, функціонування, етимології та варіативності форм числівника в германських мовах. Дискусії стосовно цих питань рік за роком уточнюють деякі моменти, залишаючи простір для експерименту на тлі цієї теми.

Список літератури

1. Алексеев В.П. К происхождению бинарных оппозиций в связи с возникновением отдельных мотивов первобытного искусства / В.П. Алексеев. // Первобытное искусство. – 1976. – С. 40–46.
2. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры: В 2-х книгах / Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов. – Тбилиси: Тбилисский университет, 1984. – 844 с.

3. Колотилова Н. С. История немецкого языка / Нина Сергеевна Колотилова. – Рязань, 2012. – 182 с.
4. Левицкий В. В. Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков области / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы: ЧГУ, 1997. – 276 с.
5. Мажюлис В. П. Индоевропейская десятичная система числительных // Вопросы языкознания. — 1956. — № 4. — С. 54-67.
6. Таранец В. Г. Происхождение понятия числа и его языковой реализации / Валентин Григорьевич Таранец. – Одесса: Астропринт, 1999. – 116 с.
7. Фролов Б.А. Числа в графике палеолита. - Новосибирск, 1974.
8. Blažek V. Indo-European «four» // *Indogermanische Forschungen*. — 1998. — № 103. — P. 123—125.
9. Blažek V. Indo-European «eight» / Vaclav Blažek. // *Historische Sprachforschung/Historical Linguistics*. – 1998. – №111. – С. 209–224.
10. Brugman K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen / K. Brugman, B. Delbrück. – Strassburg: Karl J. Trübner, 1997. – 621 с.
11. Brugmann K. Die Bildung der zehner und der hunderter in den indo germanischen Sprachen / Karl Brugmann. // *Morphologische Untersuchungen*. – 1990. – №5. – С. 1–61, 138–144.
12. Dolgopolsky A. The Nostratic Macrofamily & Linguistic Paleontology / Aharon Dolgopolsky, 1998. – 116 с.
13. Frank M. Number as a cognitive technology: Evidence from Piraha language and cognition / M.Frank, D. Everett, E. Fedorenko, E. Gibson // *Cognition*.– 2008. – №108. – P. 819–824.
14. Hamp E. The Anomaly of Gmc. »7« / Eric Hamp // *Word*. – 1952. – №8. – С. 136–140.
15. Hopper P. A Glottalic Interpretation of the Germanic expressive gemination / Paul Hopper. // *Development and Diversity: Language Variation across Time and Space*. – 1990. – №93. – С. 85–93.
16. Lühr R. Die Dekaden '70-120' im Germanischen / Rosemari Lühr // *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*. – 1979. – №36. – С. 59–73.
17. Renfrew C. *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins* / Colin Renfrew. – London: Penguin book, 1990. – 346 с.
18. Scemerenyi O. *Studies in the Indo-European System of Numerals*, Heidelberg / Oswald Scemerenyi. – Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, 1960. – 190 с.
19. Schmidt G. Zum Problem der germanischen Dekaden Bildung / Gernot Schmidt // *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. – 1970. – №84. – С. 98–136.
20. Voyles J. The Cardinal Numerals in Pre- and Proto-Germanic / Joseph Voyles // *Journal of English and Germanic Philology*. – 1987. – С. 487–495.
21. Voyles J. The Phonology of Old Saxon / Joseph Voyles // *Glossa*. – 1970. – №4. – С. 123–160.

References

1. Alekseev V.P. (1976) Formation of binary oppositions coherent with existence of certain styles of primary art. Primary art., 40–46.
2. Blažek, V. (1998) Indo-European «four». In *Indogermanische Forschungen*. 103, 123—125.
3. Blažek, V. (1998). Indo-European «eight». In *Historische Sprachforschung/Historical Linguistics*. 111, 209–224.
4. Brugman, K. (1997). Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg: Karl J. Trübner.
5. Brugmann, K. (1990) Die Bildung der zehner und der hunderter in den indo germanischen Sprachen. In *Morphologische Untersuchungen*. 5, 1–61, 138–144.
6. Dolgopolsky, A. (1998). *The Nostratic Macrofamily & Linguistic Paleontology*
7. Kolotilova, N. S. (2012). *History of the german language*. Ryazan&: Ryazan' National Pedagogical University Press.
8. Levickij, V. V. (1997). *Etymological and semasiological research on germanic languages*. Chernovcy: ChGU.
9. Lühr, R. (1979). Die Dekaden '70-120' im Germanischen. In *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*. 36, 59–73.
10. Taranec, V. G. (1999). *Origin of the numeric notion and its lingual formation*. Odessa: Astroprint.
11. Frank, M., Everett, D., Fedorenko, E. and Gibson, E. (2008). *Number as a cognitive technology*:

- Evidence from Piraha language and cognition. *Cognition*, 108, 819–824.
12. Frolov, B.A. (1974). Numbers in Paleolithic graphics. Novosibirsk: National University Press.
 13. Gamkrelidze, T. (1984). Indo-European and the Indo-Europeans A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and Proto-Culture. Tbilisi: Tbilisi University.
 14. Hamp, E. (1952). The Anomaly of Gmc.»7». In *Word*. 8, 136–140.
 15. Hopper, P. A. (1990). Glottalic Interpretation of the Germanic expressive gemination. In *Development and Diversity: Language Variation across Time and Space*. 93, 85–93.
 16. Mažiulis, V. (1956). The Indoeuropean decimal System of Numerals. 4, 54–67.
 17. Renfrew, C. (1990). *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. London: Penguin book.
 18. Scemerenyi, O. (1960). *Studies in the Indo-European System of Numerals*, Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
 19. Schmidt, G. (1970). Zum Problem der germanischen Dekaden Bildung. In *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. 84, 98–136.
 20. Voyles, J. (1987). The Cardinal Numerals in Pre- and Proto-Germanic. In *Journal of English and Germanic Philology*, 487–495.
 21. Voyles, J. The Phonology of Old Saxon. In *Glossa*. 4, 123–160.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2018 р.